

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

ГЕНДЕРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК СКЛАДНИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

GENDER COMPETENCE OF DEVELOPMENT WORKER AS CONSTITUENT OF HIS PROFESSIONAL COMPETENCE

Стаття присвячена висвітленню питання гендерної компетентності соціального працівника як складника його професійної компетентності. Зокрема, авторка аналізує сутність гендерного підходу в теорії і практиці соціальної роботи. Констатовано, що прикладний характер професійної діяльності соціального працівника актуалізує важливість врахування в ній гендерних аспектів. З одного боку, практика соціального обслуговування базується на принципах прав людини і соціальному законодавстві, які визнають права громадян на допомогу і підтримку незалежно від статі, з іншого – переживання клієнтом складної життєвої ситуації завжди виявляється гендерно забарвленим: одні й ті самі проблеми жінки будуть сприймають інакше, ніж чоловіки, через гендерну стратифікацію суспільства, соціальні вимоги та очікування, які висуваються до людей різних статей. Визначено, що гендерна компетентність фахівця відображається у сформованих у нього гендерних уявленнях; натомість наявність у соціального працівника гендерних упереджень є свідченням його гендерної некомпетентності. На основі визначення особливостей гендерної компетентності і гендерної некомпетентності авторка наводить сутнісну характеристику гендерно компетентного соціального працівника, якій притаманні відсутність у його поведінці будь-яких проявів гендерних забобів і дискримінаційних практик, свобода від гендерних стереотипів і упереджень тощо. Доведено, що процес формування у фахівця соціальної сфери гендерної компетентності є своєрідним рухом у напрямі від гендерної некомпетентності до гендерної компетентності, набуття і засвоєння гендерних знань, вмінь і способів гендерно коректної поведінки. Гендерно компетентний соціальний працівник здійснює цілеспрямовану діяльність, у результаті якої демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою частиною.

Ключові слова: гендерний підхід, гендерна компетентність, гендерна некомпетент-

ність, гендерні уявлення, гендерні упередження.

The article is sanctified to the illumination of the question of gender competence of social worker as an inalienable constituent his professional competence. In particular, the author analyzes the essence of the gender approach to the theory and practice of social work. It is stated that the applied character of the social worker's professional activity actualizes the importance of taking into account gender aspects in social work. From one side, the practice of social service is based on principles of human rights and social legislation, that acknowledge the rights of citizens for help and support regardless of sex. From other, experiencing difficult vital situation a client always appears gender painted: the same problems of woman will be perceived otherwise, what men, through gender stratification of society, social requirements and expectations that is pulled out to the people of the different gender. Certainly, that the gender competence of specialist is represented in the gender presentations formed for him; but a presence for him of gender prejudices is the certificate of gender incompetence. On the basis of certain features of gender competence and gender incompetence, an author describes essence description gender competent of the social worker, for that inherent absence in his behaviour of any displays of gender superstitions and discriminatory practices, freedom from gender stereotypes and prejudices. It is proved that the formation of gender competence of a social sphere specialist is a purposeful activity, as a result of which he demonstrates competence in situations with a pronounced gender component. Formation of gender competence is a kind of movement in the direction from gender incompetence to gender competence, that is, to the acquisition and assimilation of gender knowledge, skills and ways of gender correct behaviour.

Key words: gender approach in social work, gender competence, gender incompetence, gender presentations, gender prejudices.

УДК 364.62

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.33>

Гончаренко О.В.,

канд. пед. наук,
старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах демократичних перетворень головним принципом суспільного розвитку виступає соціальна справедливість, що передбачає дотримання і подолання всіх видів дискримінації, в тому числі і за ознакою статі. Тому у формуванні професійної компетентності сучасного соціального працівника істотного значення набуває одна з її складових частин – гендерна компетентність. До системи знань і навичок фахівця з соціальної роботи має

органічно входити теоретична і прикладна інформація щодо гендерних особливостей соціалізації, переживання життєвих труднощів і спеціалізованої допомоги конкретним клієнтам, історично усталеної гендерної нерівності та наслідків цієї нерівності в суспільстві тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто зазначити, що останнім часом вивчення питання гендерно чутливої соціальної роботи характеризується збільшенням інтересу з боку

дослідників. Так, проблему впровадження гендерного підходу в теорію і практику соціальної роботи досліджують Н. Маркова, А. Тугаров, Л. Харченко, О. Ярська-Смирнова, Л. Яценко та інші. Питання, пов'язані з підготовкою фахівців до реалізації гендерного підходу у професійній діяльності, знайшли відображення в роботах Н. Байдюк, В. Васильєвої, Т. Голованової, С. Гришак, Л. Міщик та інших. На необхідності формування гендерної компетенції соціальних працівників наголошують С. Агуліна, І. Клецина, О. Остапчук та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Прикладний характер професійної діяльності соціального працівника актуалізує важливість врахування гендерних аспектів у соціальній роботі. З якими б соціальними проблемами не стикалися б фахівці (бідність, наркоманія, питання охорони дитинства, безробіття, житлові або молодіжні питання, проблеми людей похилого віку, матерів-одиначок, багатодітних родин або сімей з інвалідами, сімейне насильство тощо), так або інакше вони стикаються з патріархальними соціальними відносинами, дискримінаційними практиками виключення, де фактор статі відіграє істотну роль, підсилюючи прояви соціальної несправедливості, пов'язаної з такими характеристиками, як вік, етнічність, раса та соціально-економічний стан людини.

Соціальні працівники сучасної України реалізують свою професійну діяльність в умовах, коли, незважаючи на всі зусилля у сфері законопроектів про гендерну рівність, на рівні прийняття рішень в органах представницької і виконавчої влади проблеми нерівності ігноруються. Від того, чи розпізнають фахівці з соціальної роботи гендерну нерівність на індивідуальному та інституційному рівні в безпосередній взаємодії з клієнтами або на структурному рівні в організаційних, соціальних і політичних відносинах, залежать перспективи антидискримінаційного соціального обслуговування, соціальної справедливості і соціального розвитку. Також завжди є ризик, що, розбираючись із важкою життєвою ситуацією клієнтів, фахівці можуть опинитися під впливом стереотипів і виходити з «природного» призначення чоловіків і жінок. Тобто йдеться про гендерну компетентність як професійну соціально-психологічну характеристику фахівця, що дає йому змогу бути ефективним і продуктивним у системі міжстатевої (гендерної) взаємодії.

Мета статті – висвітлити сутність гендерної компетентності соціального працівника як складника його професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Соціальна робота та її гендерна складова частина тісно пов'язані між собою. По-перше, суб'єктами та об'єктами соціальної роботи, одержувачами соціальних послуг завжди виступали і виступа-

ють чоловіки й жінки, які знаходяться в різних статусних позиціях у суспільній і приватній сферах. По-друге, одні й ті самі проблеми по-різному сприймаються жінками і чоловіками з огляду на гендерну специфіку системи соціальної стратифікації, особливості гендерних ролей, ідеалів, стереотипів і соціальних очікувань, які існують у кожному суспільстві.

Як слушно зауважують гендерологи (У. Петряшкіна, О. Тугаров, О. Ярська-Смирнова та ін.), вся система суспільних відносин має чітко виражену гендерну структуру: протягом життя чоловіки й жінки стикаються з різними випробуваннями, виконують різні ролі, отримують різну винагороду і набувають різних статусів. Біологічні і соціальні фактори, які нашаровуються один на одного, призводять до статистично значущих відмінностей між статями у тривалості життя, структурі зайнятості, визначають варіації сімейних форм та неоднаковий зміст етапів життєвого шляху жінок і чоловіків тощо. Означені відмінності посилюються під впливом факторів доходу, освіти, раси, етнічності і віку, що взаємодіють. Йдеться про параметри соціальної диференціації суспільства, які за певних умов стають підґрунтям для соціальної нерівності. Побачити ці відмінності та інтереси, усвідомити, що явища, які відбуваються в суспільстві, та рішення, які приймаються в соціально-економічній сфері, по-різному впливають на чоловіче та жіноче населення, викликаючи неоднакові їх реакції і не завжди однакові наслідки для тих й інших, дає змогу гендерний підхід у соціальній роботі.

Нині в контексті теорії і практики соціальної роботи під гендером ми розуміємо організовану модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, яка не тільки характеризує їх міжособистісне спілкування і взаємодію в сім'ї, але й визначає їх соціальні відносини в основних інститутах суспільства (або конструюється ними) [3, с. 102].

Нині гендерний підхід широко використовується науковцями до аналізу соціальних і культурних процесів та явищ. Вираз «застосовувати гендерний підхід» означає враховувати відмінності в соціальному становищі чоловіків і жінок. Означений підхід дає змогу акцентувати на особливостях взаємодії чоловіків і жінок, функціонування сім'ї, ринку праці і держави, визначити, яку роль к конфігурації цих взаємовідносин відіграють громадські рухи. При цьому важливими виступають кроскультурні дослідження зв'язків між гендером, соціальною політикою і соціальною роботою. Такий погляд дає змогу побачити як універсальні, так і специфічні, унікальні аспекти гендерних відносин, які варіюються залежно від характеристик того чи іншого періоду, тих чи інших соціальних груп, держав і регіонів. З огляду на зазначене, необхідність формування гендерної компетентності у сучасних соціальних

працівників як невід'ємної складової частини їх професійної компетентності, не викликає сумнівів.

Аналіз наукової літератури з означеного питання демонструє, що загалом гендерна компетентність розуміється авторами як така характеристика особистості, що дозволяє їй бути ефективною у сфері гендерних відносин і не бути об'єктом ситуацій гендерної нерівності. Іншими словами, гендерна компетентність – це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в їхньому житті, протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам, самим не створювати ситуації гендерної нерівності. Формування гендерної компетентності представляє собою цілеспрямовану діяльність індивіда, в результаті якої він демонструє компетентність у ситуаціях із помітно вираженою гендерною складовою частиною [4, с. 62].

На думку І. Клециної, гендерна компетентність відбивається у сформованих в особистості гендерних уявленнях – зумовлених соціальним контекстом поняттях, поглядах, ствердженнях й поясненнях щодо розподілу ролей і статусних позицій чоловіків та жінок у суспільстві. Гендерні уявлення індивіда є продуктом панівної в конкретному суспільстві в певний історичний період гендерної ідеології – узгодженої системи поглядів та уявлень про соціальний статус і зміст ролей чоловіків та жінок, які вони мають виконувати як члени суспільства. Відповідно до гендерної ідеології, гендерні уявлення індивіда можуть бути патріархальними (традиційними) або егалітарними, тобто містити різні судження щодо таких принципових питань: обґрунтування чи спростування гендерної поляризації чоловічих і жіночих особистісних якостей та соціальних ролей; обґрунтування чи спростування ієрархічно побудованих статусних позицій чоловіків і жінок; обґрунтування чи спростування детермінованості наявної в соціальному житті нерівності між чоловіками і жінками, біологічними особливостями статі [1, с. 325].

І, навпаки, свідченням гендерної некомпетентності індивіда є наявність у нього гендерних упереджень (забобонів), які варто розуміти як соціальну установку з негативним і спотвореним змістом, як упереджену думку індивіда про представників протилежної статі. У гендерних упередженнях індивіда відображені поширені норми статево специфічної поведінки. Тому упередження виникають щодо тих соціальних суб'єктів, які, на думку носія гендерних упереджень, порушують норми традиційної для цього суспільства рольової поведінки чоловіків і жінок.

Дослідниця виділяє форми прояву індивідом гендерних упереджень:

1) невербальне вираження антипатії (зневажливий тон, насуплені брови, похитування головою, щільно зімкнуті губи та ін.) у ситуаціях, коли поведінка чоловіків або жінок не відповідає традицій-

ним для цього суспільства нормам статево специфічної поведінки;

2) вербальне вираження антипатії до представників іншої статі: сексистські анекдоти, що висміюють чоловічі і жіночі якості особистості та особливості поведінки (анекдоти про блондинок, жінок-вчених, жінок-водіїв автомобільного транспорту); висловлювання, що принижують гідність жінок або чоловіків (наприклад, «Це не жіночого розуму справа!», «Жінкам (чоловікам) це не зрозуміти!»); тенденція помилково інтерпретувати мотиви поведінки (приміром, «У вас, чоловіків (жінок), – одне в голові!»);

3) уникнення групи, щодо якої є упередження: різні випадки жінко- або чоловіконенависництва, категоричне неприйняття жінок у певних чоловічих спільнотах (приміром, «Жінка на кораблі – до нещастя»), спотворене сприйняття і навмисне уникнення жінок-феміністок;

4) поведінка з вираженою деструктивністю включає конкретні дії, що призводять до дискримінації: упередження стосовно тих жінок і чоловіків, які претендують на місця або вже працюють у статево неспецифічних професійних сферах; акти насильства (зґвалтування, фізичне і психологічне насильство в сім'ї, якому жінки піддаються частіше, ніж чоловіки);

5) вертикальна і горизонтальна гендерна сегрегація (зокрема, явище «скляної стелі», що розуміється як певний рівень у кар'єрній ієрархії, вище якого жінки практично не мають змоги піднятися) [1, с. 326].

Визначені нами особливості гендерної компетентності і гендерної некомпетентності дають змогу виділити сутнісну характеристику гендерно компетентного соціального працівника. Нині для нього не характерні будь-які прояви гендерних забобонів, він вільний від гендерних стереотипів і упереджень, у його поведінці відсутні сексистські, дискримінаційні практики. Отже, гендерну компетентність соціального працівника можна визначити як професійну соціально-психологічну характеристику, що дає змогу фахівцеві бути ефективним і продуктивним у системі міжстатевої (гендерної) взаємодії.

І хоча поняття гендеру до розгляду проблемних питань соціокультурної дійсності почали застосовуватися порівняно нещодавно, варто зазначити, що нині гендерний підхід у соціальній роботі отримав чимале поширення у всьому світі. Так, у Західній Європі та Америці освітні програми і школи, конференції з соціальної роботи обов'язково включають перспективу гендеру, оскільки інакше неможливо обговорювати шляхи розв'язання соціальних проблем, форми і причини соціальної нерівності. Конференції та школи з гендерних досліджень у США, державах Східної Європи і в країнах третього світу, де є подібні проекти, також

містять секції, де обговорюються практики роботи з чоловіками і жінками [2, с. 163].

Гендерні аспекти соціальної роботи становлять особливий інтерес для сучасних викладачів у вищій школі. За кордоном на факультетах соціології, соціальної політики, соціальної роботи, гендерних досліджень, економіки і соціальної антропології читаються курси, які піддають аналізу причини домашнього насильства, бідності, нерівності і дискримінації за статевою та расовою ознакою, гендерні особливості сфери зайнятості, зв'язок соціально-економічного розвитку, соціальних реформ і гендерних відносин, становища жінок і чоловіків у різних країнах, способи просування ідеалів гендерної рівності та реалізації на практиці принципів соціальної справедливості.

Зауважимо, що подібні курси почали читати і в українських вишах для студентів соціальних, гуманітарних та економічних спеціальностей. Так, у процесі вивчення проблем зайнятості, сімейної політики та охорони дитинства викладачі торкаються питань політики соціального забезпечення, обговорюючи заходи щодо зниження бідності; під час аналізу проблем охорони здоров'я, зокрема заходів, спрямованих на репродуктивну сферу, звертають увагу на програми для юних матерів і політику щодо репродуктивного вибору.

Гендер виступає однією з ключових категорій і в освіті соціальних працівників. До системи знань та навичок означених фахівців має входити теоретична і прикладна інформація щодо історично усталеної гендерної нерівності та її наслідків у суспільстві, гендерних особливостей соціалізації та переживання життєвих труднощів чоловіками і жінкам, надання конкретним клієнтам/клієнткам спеціалізованої допомоги тощо.

Відповідно, гендерна компетентність соціального працівника має включати: знання про наявні в конкретному суспільстві ситуації гендерної нерівності, фактори та умови, що їх викликають; вміння помічати та адекватно оцінювати ситуацію гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності людей; здатність не проявляти в своїй поведінці

і професійній діяльності гендерно дискримінаційних практик; здатність розв'язувати власні гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають у процесі професійної взаємодії з клієнтом соціальної служби [4, с. 67]. Отже, гендерно-компетентний фахівець завдяки саме егалітарним уявленням і відсутності виражених гендерних стереотипів здатен помічати ситуації гендерної нерівності, аналізувати їх та адекватно оцінювати, а також демонструвати вміння розв'язувати гендерні проблеми.

Висновки. Таким чином, вміння комбінувати в професійній діяльності наукові знання, навички та здібності, що характеризують гендерну компетентність, робить фахівця з соціальної роботи професійно незамінним у спілкуванні як з окремим клієнтом/клієнткою, так і з групою клієнтів, а також у спільній діяльності з різними профільними службами та організаціями з надання соціально-гендерної допомоги клієнту/клієнтці у важкій життєвій ситуації. Наскільки чітко фахівці будуть розрізняти чоловічу і жіночу психологію, культурні, класові і статусні складові частини, владні взаємини, настільки ефективніше буде проходити подолання життєвих труднощів і розв'язання проблем гендерного порядку, який склався в українському суспільстві і який не просто може, але й має змінюватися.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Клєцина И.С. Гендерная компетентность личности. *Гендерная психология. Практикум*. Санкт-Петербург, 2009. С. 316–339.
2. Социальная политика и социальная работа: гендерные аспекты : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2004. 292 с.
3. Теория и методология гендерных исследований: курс лекций / под общ. ред. О.А. Ворониной. Москва : МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. 416 с.
4. Тугаров А.Б., Петряшкина У.О. Гендерный аспект практической социальной работы: теоретико-методологический анализ: монография / под общ. ред. Т.И. Лаврѐновой. Пенза : ГУМНИЦ ПГУ, 2016. 85 с.